

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2022ء، مسلسل شمارہ 14

☆ ڈاکٹر عائشہ رحمان، ڈاکٹر ثمنینہ بتول

CONCEPT OF MULVI GHULAM RASOOL ALAMPURI AND CLASSICAL POETRY

صوفیانہ شاعری تے مولوی غلام رسول عالم پوری دا نظریہ

Abstract

The critical and analytical study regarding tradition of Sufi Poetry in Punjabi Literature and the Sufi thought of Molvi Ghulam Rasool Alampuri (RA). In available Punjabi Literature Baba Farid (RA) is the basic Punjabi Sufi Poet. He used his poetry for the welfare of the common peoples. He taught public for goodness. Shah Hussain (RA) had Mulamti thought regarding feelings about Ishaq, Concept of Murshad and Complete system of Zikr in Abiyat e Bahoo. Similarly Waris Shah (RA) presented the united culture of Punjab in his Heer and Bullay Shah (RA) taught about the judgment day. He also presented Wahdat ul Wajood in his poetry. Khawaja Ghulam Farid (RA) also followed him in his thought. Molvi

☆ اسٹنٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

Ghulam Rasool Alam Puri had a different school of thought in Sufism. He believe on Wahdat ul Shahood. He presented his thought in his Masnavi Ahsan ul Qassas. Researchers have analyzed his thought deeply.

Keywords: Baba Farid, Shah Hussain,
Sultan Bahu, Waris Shah,
Bullay Shah

پنجابی دی صوفیانہ شاعری زیادہ تر قادریاں چشتیاں دی مرہون منت اے۔ بابا فرید؟ تے خواجہ فرید؟ دا تعلق چشتیہ خاندان نال سی جد کہ سلطان باہو، شاہ حسین، وارث شاہ تے بلھے شاہ قادری سلسلیاں نال متعلق سن۔ پنجابی صوفیانہ شاعری دی موجودہ روایت دے نامور شاعر ذاتی حیثیت پاروں کامل صوفی وی سن۔ اونہاں دی شاعری اونہاں دی صوفیانہ فکرتے نظریئے دی عکاس اے۔ ایس ریت دے مڈھلے تے مان جوگ شاعر بابا فرید گنج شکر نہیں۔ جینہاں دے شلوک آفاقی تعلیمات وچ ڈبے نیں۔ اونہاں حیاتی دی بے ثباتی تے دو جیاں اٹل حقیقتاں نوں موضوع بنا کے لوکاں نوں پریریا تے اک عالمگیر حقیقت بیان کیتی:

فریدا میں جانیادھ مجھ کو دکھ سبائے جگ

اُوچے چڑھ کے دیکھیا تاں گھر گھر ایہا اک (1)

بابا فرید زمانے دے سب توں وڈے عالم دین تے طریقت وچ چشتی سلسلے دے بزرگ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی دے مرید تے خلیفہ سن۔ اونہاں کول فقر تے طریقت دا کامل نظریہ موجود سی پر اونہاں ایس نظریئے دے عالمانہ اظہار توں اجتناب کر دیاں عام لوکاں دی لوڑ موجب سماجی حیاتی دے سرناویاں نوں اپنے شلوکاں دا سرناواں بنایا۔

لڑی دے دو جے مہان شاعر لاہور دے شاہ حسین نیں۔ جینہاں نوں دنیا مادھولال حسین دے ناں نال یاد کردی اے۔ مادھولال حقیقت وچ اونہاں دا چہیتا مریدی۔ پیر تے مرید دا عشق اپنیاں منزلاں طے کر دیاں دونواں

وچکار تخصیص مکا چکاسی۔ ایس جذبے مادھونوں حسین تے حسین نوں مادھو دے ناں نال امر کردتا۔ شاہ حسین ملامتی
فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ اونہاں اپنی فکر نوں علامتاں دے منظم نظام راہیں آخرت، عمل تے عاجزی دے
سرناویاں پٹھ بیان کیتا۔ اونہاں علامتاں دی ورتوں نال پہلی واری پنجابی شاعری نوں نویکیلیاں جہتاں توں شنگھاریا۔
شاہ حسین شہودیت دی منزل تائیں اپڑ کے دریائے وحدت وچ غوطہ زن رہے۔ تاں ای کلام وچ ایہہ رنگ دسدا
اے۔ آکھدے نیں:

رانجھن رانجھن مینوں سب کوئی آکھو ہیر نہ آکھو کوئی
ماہی ماہی کوکدی میں آپے رانجھن ہوئی (2)

شاہ حسین نے اپنے عشق داسو ماہرشد نوں قرار دتا تے مرشد دے وسیلے نال رب دے وصل دانظریہ اساریا۔
اونہاں پہلی واری پنجابی زبان وچ کافیاں آکھیاں تے اینہاں کافیاں نوں باقاعدہ راگاں نال منسوب کیتا۔ اوہ سرتے
ساز دے تال میل دے جانوسن۔ اونہاں بارے اختر جعفری نے لکھیا:

شاہ حسین نے کافی تے موسیقی نوں لازم تے ملزوم بنادتا تے اپنیاں کافیاں
بارے واضح لفظاں وچ لکھ دتا۔ پئی ایہہ کافی فلاں راگ یا راگنی وچ گائی
جاوے۔ مثال دے طور تے اوہناں اپنی کافی "متران دی مجمانی خاطر"
نوں راگ جے جے ورتی وچ گاؤن دی ہدایت کیتی اے۔ (3)

شاہ حسین دی کافی نوں کسے خاص راگ وچ گاؤن دی ہدایت خود ساختہ دس دی اے پر شک نہیں کہ اونہاں
دیاں ساریاں کافیاں کسے کسے نہ کسے راگ وچ رنگیاں نیں۔ شاہ حسین نے کافیاں وچ کاگ، چرنے، جنگل تے ہیلے
جیہیاں علامتاں ورتیاں۔ عشق دے پینڈے پین مگروں اونہاں نوں برہوں تے وصل دیاں کیفیتاں داسا منا ہویا۔
سلطان باہو اپنی طرز تے لے دے نکھڑویں شاعر نیں۔ اوہ نہ تے گئے تے نہ ہی کسے استاد کول۔ طبیعت
سیلانی سی پر تعلق شاہی مرات یافتہ خاندان نال سی۔ ایسے پاروں اوہ اپنے نظریاں وچ دو ٹوک تے واضح سن۔ اونہاں
دے اظہار وچ بلا دا اعتماد سی۔ اونہاں دی پنجابی شاعری سی حرفی دی صورت وچ اے۔ جینہوں دنیا ابیات باہو دے
ناں نال جان دی اے۔ ابیات دی اساری کلمہ توحید، عشق، فقر تے مرشد دے تصور دے مڈھ تے اے۔ محمد عرفان الحق

نے لکھیا:

”مڈھلے طور تے باہیہ فکر“ مرشد، عشق تے فقر“ دی بنیاد تے اُسردی اے۔
باقی سارے مضمون تے سرناویں اسنہاں دے ذیل وچ آندے
نیں۔ ایات باہودا کمال ایہہ اے کہ صدیاں دی مسافت طے کرن مگروں
وی اونہاں دی خشبو، تازگی، نرولتا، نگ تے سوز دی سحر انگیزی اج وی قائم
تے دائم اے۔ جیہدی وجہ باہودا کامل عشق تے مضبوط صوفیانہ فکر
اے۔“ (4)

انیسویں صدی دے مہان تے مان یوگ پنجابی شاعر تے صوفی سید وارث شاہ تے سید بلھے شاہ۔ اکو استاد
دے شاگرد، اکو خاندان (سادات) دے چشم چراغ، اک ای سلسلہ (قادریہ) دے پیروکار پر طبیعت وچ مختلف سن۔
سید وارث شاہ دامان اونہاں دی ہیر جیہدے بارے اونہاں آکھیا:

ایہہ روح قلوبت دا ذکر سارنال عقل دے میل ملایائی
اگے ہیر کسے نہ کہی ایسی شعر بہت مرغوب بنایائی (5)

جتھے ہیر وارث شاہ دی فنی اچیائی ششدر کردی اے او تھے فکری تضاد عقل نوں حیرت وچ گوا دیندا
اے۔ پنجابی زبان دا عظیم صوفی سماجی تے عمرانی حالات پاروں کئی تھاواں تے کردار راہیں سوچ دے ابہام دا شکار
دسدے نیں۔ قادری تے چشتی سلسلیاں وچ تصوف دے وجودی نظریے دی چھاپ چوکی اے۔ جس پاروں خواجہ
غلام فرید مٹھن کوٹی چشتی تے بلھے شاہ قادری شطاری دونوں صوفی شاعراں کول نظریہ جو بن تے دکھالی دیندا اے۔
دونوں شاعراں اظہار لئی اکو صنف "کافی" دی ورتوں کیتی۔ بلھے شاہ دا انداز بے باک تے آزاد اے جد کہ خواجہ غلام
فرید دا انداز دوٹوک تے عشق وچ ڈبیا اے۔ دونوں کول عشق اے۔ بلھے شاہ دا کلام عظیم صوفی شیخ الاسلام محی الدین
ابن عربی دے وجودی نظریے دا بھرواں عکاس اے۔ وجودی رنگ وچ رنگے ایس صوفی دے کلام وچ انتہا دی بے
باکی موجود اے۔ بلھے شاہ دے کلام وچ وجودی فکر دا اظہار رائج اے؛

رانجھا رانجھا کردی ہن میں آپے رانجھا ہوئی

سدو مینوں دھیدو رانجھا، ہیر نہ آکھو کوئی
 رانجھا میں وچ میں رانجھا وچ غیر خیال نہ کوئی
 میں نہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی (6)

دونواں دے نظام سلوک وچ مجازی عشق دی گنجائش اے۔ بلھے شاہ؟ نے مجازی عشق اختیار کرن دی تھاں
 مرشد دیاں اوکھیاں تے ناممکن شرطیں سامنے اپنے آپ نوں بے وس پاکے وحدت دے دریا وچ بٹی ماری خواجہ غلام
 فرید؟ نے عشق مجازی نوں پوڑی بنا کے عشق دے سمندر وچ غوطہ لایا۔ منزل دونواں دی اک سی راہواں اڈ واڈ سن۔
 بلھے شاہ دا عشق بے باک ہو گیا۔ تے خواجہ فرید دا عشق نیستی روپ وٹا کے اک کوک دی صورت دسیا۔ کوک انج سی:

بن دلبر شکل جہان آیا ہر صورت عین عیان آیا
 کل وچ کل شے ظاہر ہے سوہنا ظاہر عین مظاہر ہے (7)

دونواں نے مادے وچ رب دی بھال کرن دی کوشش کیتی۔ اوہ وحدت دے دریا وچ غوطہ زن سن جتھے
 اوہناں اتے وجودی کیفیت طاری سی۔ ایس وجودی کیفیت موجب ہر شیوہ ذات الہی دا ظہور اے۔ حضرت پروفیسر
 سید محمد کبیر احمد مظہرؒ نے فلسفے دی وضاحت انج فرمائی:

”تعیین وجودی سے مراد اللہ کی صفت الوجود کا فیضان اور اس کی تجلی
 ہے۔ جس سے کائنات کی ہر شے اپنے وجود میں سیراب اور فیض یاب
 ہوئی۔ لہذا ہر شے کا وجود خدا کی صفت وجود کی تجلی سے فیض یاب ہے۔“ (8)

صرف اللہ تعالیٰ کائنات دیاں سب شیواں اللہ دی وجودی صفت دی تجلی دا اظہار نیں۔ حضرت امام غزالیؒ
 تے اشعرؒ ورگے دو بے متکلمین وی لا الہ الا اللہ دا ترجمہ لا موجود الا اللہ کردے رہے۔ وجود حقیقی صرف اللہ تعالیٰ اے
 تے کائنات دیاں سب شیواں موجود حقیقی دی صفت وجود دیاں تجلیاں دا اظہار نیں۔ وجودی فکر والے کائنات وچ
 صرف اللہ دی اک صفت دے مظاہر دا مشاہدہ کردے تے دو جیاں صفتاں دا مشاہدہ وی ایسے مدوچ نیں۔

میاں محمد بخشؒ نے مثنوی سیف الملوک راہیں حسن و جمال دے نال نال نہ مکن والی حیاتی دیاں اوکڑاں
 مگروں اوڑک منزل تے اپڑن دی دس پائی۔ بندہ حیاتی دی کسے مشکل توں ہار نہیں من دانہ ای ارادہ ترک کردا اے۔

بندہ اوکھے ویلے سجن نوں کلا نہیں چھڈ دا۔

سارے شاعراں توں اڈ مولوی غلام رسول عالم پوریؒ نے یوسف زلیخا دے قصے نوں ”احسن القصص“ دے سرناویں پیٹھ نظمایا۔ مولوی غلام رسول عالم پوریؒ دیاں لکھتاں وچ قصہ چوہٹ نامہ، مسئلہ توحید، سی حرنی سسی پنوں، داستان امیر حمزہ، ست پھل، چٹھیاں سید روشن علی، چٹھیاں ہیرے شاہ، یلین نوں خط، سی حرنی خلیہ شریف تے پندھ نامہ وی شامل نیں ہر لکھت صوفیانہ شخصیت دی عکاس اے اونہاں نوں دوام سے آدر قصہ یوسف زلیخا پاروں۔ قصے دی بنیاد قرآن پاک دے بارہویں سپارے دی سورہ یوسف اے۔ جیہدے وچ اللہ تعالیٰ نے حضرت یعقوب علیہ السلام، اونہاں دے پتر حضرت یوسف علیہ السلام تے دوجی اولاد دا قصہ بیان کیتا اے۔ داستان احسن القصص حضرت یوسفؒ نال جڑے زلیخا دے ناں توں عشقیہ داستان جا پدی اے پر اصل وچ ایہہ صرف زلیخا دے عشق دی کہانی نوں بیان لئی نہیں لکھی گئی اصل مقصد نیکی نوں بدی اُتے چڑھتی دوانی سی۔ حضرت یوسفؒ ہر مجاہدے وچوں صبر تے استقامت نال لنگھے۔ اخیر اللہ پاک نے اونہاں نوں عزت شان تے اچیرا مقام عطا کیتا اونہاں نال محبت کرن والیاں اونہاں دی اتباع کرن والیاں نوں کامیابی تے سرخروئی عطا ہوئی۔ شہودی بزرگاں دا وطیرہ مجاہداں تے مراقبیاں راہیں منزل تک رسائی حاصل کیتی۔ مولوی غلام رسول عالم پوریؒ؟ قصے نوں لکھن دا اک کارن خواب وچ ہوئی حضرت یوسف علیہ السلام دی زیارت متھدے نیں۔ اونہاں موجب:

تپدیاں اکھیں جگر تڑفدا اٹھیا ابھڑ وایا
دل تھیں نور چمکدا پایا یوسفؒ نظری آیا
کنعانی پیغمبر زادہ تے خود نبی خدا دا

محبوباں وچ جس دا ثانی نہ کوئی سرو آزادا (9)

مولوی غلام رسول عالم پوریؒ نے واقعے دے بیان نال مجازی عشق دے حقیقی عشق ول پینڈے دا تذکرہ کیتا جینہوں کئی بزرگ منزل پاؤن لئی بھوگدے نیں۔ زلیخا نفس تے شیطان دے زیر اثر جو راہ اختیار کرنا چاہندی سی اوہدے وچ حضرت یوسفؒ؟ رب دے فضل نال محفوظ رہے۔ اخیر زلیخا دے انفسانی عشق حقیقی عشق وچ بدل گیا۔ حضرت یوسفؒ؟ نوں حیاتی دے کئی سال مسلسل مجاہدے مکروں مصر دی سلطنت تے اعلیٰ مقام ملیا۔ حسن تے زہانت دے نال

نال اللہ تعالیٰ نے اونہاں نوں خواہاں دی تعبیر دا علم وی عطا کیتا۔

مولوی صاحب دی طبع تے رجحان صوفیانہ سی۔ ایس لئی اوہناں قرآن پاک دیاں آیتاں دی نسبت نال 6666 شعر لکھے۔ قصے وچ عربی تے فارسی دے لفظ ڈھیر نہیں۔ اوہناں دے کلام وچ سادگی، روانی تے شگفتگی دا عنصر اے۔ حمید اللہ ہاشمی نے پنجابی ادب دی مختصر تاریخ وچ ایس داستان دا تجزیہ کر دیاں لکھیا:

”مولوی صاحب نے ایس قصے نوں مولوی عبدالستار تے مولوی دلپزیر دی طراں مولویانہ رنگ وچ نہیں لکھیا تے نہ ای فضل شاہ دی طرح صنعت تجنیس تے لفظی صنعتاں دے چکر وچ پھسدے ہن“۔ (100)

مولوی غلام رسول عالمپوری دی ایہہ تخلیق صوفی ہون بارے اوہناں دے نظریے دی بھروسے عکاس اے۔ اوہناں دی صوفیانہ فکر دے تن مدھلے انگ۔ عشق، اخلاص، وحدت الشہود۔ وجودی نظریے دے حامل بزرگ وصل الہی دا سواد چکھن مگروں اوہ دے وچ ڈبے رہندے نیں وحدت دے دریا وچوں باہر نہیں آندے۔ شہودی بزرگ اپنے جذبے پاروں وحدت دے دریا وچوں نکل کے شہودیت دی راہ تے ٹر پیندے نیں۔ اوہ وصل دا سواد چکھن مگروں الہی ذات دا مشاہدہ قلب وچ کردے نیں ذات دے عشق وچ حیاتی پاندے نیں۔ ایس لئی اوہناں دا عشق اوہناں نوں اچیرا اے۔ عشق کائنات دی گھڑت اے۔ شہودی فکر وصل دے مقابل عشق نوں ڈھیر مان دیندی اے۔ جیہڑا معراج تے لے جاندا اے۔ مولوی غلام رسول عالم پوری موجب عشق تے جذبہ انسان نوں اچیرا اے۔ عشق معبود تے عبد وچ فرق نوں قائم کردا تے عبد لئی ہدایت دا سرچشمہ بندا اے۔ عشق کسے دے اختیار وچ نہیں۔ صرف ازلی فضل پاروں حاصل ہوندا اے۔ اوہناں موجب:

عشق کرم دا قطرہ ازلی تیں میں دے وس ناہیں

اکناں لبھدیاں ہتھ نہ آوے تے اکناں دے وچ راہیں

اکناں کھپدیاں عمر گوائی پلے پیا نہ کائی

اکناں ہوش جدو کی آئی ایہ نعمت گھر پائی (11)

مولوی غلام رسول عالمپوری دی صوفیانہ فکر موجب عشق کسی عمل نہیں۔ نہ ہی منزل نوں مجاہدے تے ریاضت

راہیں حاصل کیتا جاسکد اے۔ ایہہ واہبی نعمت اے۔ قصہ احسن القصص دامرکزی خیال وی ایہی اے۔ قصے دے مرکزی کردار سیدنا یوسفؑ تے بی بی زلیخا دونویں ازلی عشق لئی چینیاں روحاں سن۔ اونہاں داعشق وہبی سی جس پاروں اونہاں دا اپنے تے اختیار نہیں سی۔ اوہ کامل طور تے تقدیر دے تابع سن جدوں اونہاں نوں عشق ظاہری دی منزل میسر آئی تے اوہ بے نیاز ہو گئے عشق سلوک دیاں منزلاں طے کردا حقیقی ذات تائیں اپڑ گیا جتھے اوہ بے نفس تے دنیاوی خواہشاں توں پاک ہو جاندا اے۔ جیہڑا مقام رضا تے عشق دی انتہا اے۔ شاہ گل لکھدے نیں:

”تنزلات خمسہ احدیت ذات یعنی وحدت وواحدیت وارواح وامثال

واجسام میں صوفیائے کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین کے دو گروہ ہیں۔ ایک

گروہ تو ہمہ اوست فرماتا ہے اور گروہ ثانی ہمہ از اوست“۔ (12)

مولوی غلام رسول عالمپوری؟ دی فکر داد و جا انگ اخلاص اے۔ اخلاص اصل تصوف اے۔ سالک جس قدر اخلاص دامالک ہووے اوہی قدر اونہوں درجہ تے مقام حاصل ہوند اے۔ اخلاص خالص ربی صفت اے۔ جیہڑی حضور نبی کریم ﷺ نوں کامل طور تے دان ہوئی۔ آپ ﷺ دے طفیل آپ ﷺ دی امت وچ تقسیم ہوئی۔ حضرت ابوبکر صدیقؓ دا انبیائے کرام توں بعد افضل ہونا وی اونہاں دے اخلاص کارن سی۔ ایسے کچھوں حضرت علی بن عثمان ہجویری المعروف داتا صاحبؒ نے اپنی کتاب کشف المحجوب وچ وضاحت فرمائی:

ان الصفا صفتہ الصديق

ان اردت صوفيا على التحقيق

”یعنی اگر تو واقعی صوفی کا متلاشی ہے تو یاد رہے کہ صوفی ہونے کی شان صفا

تو صرف صدیق اکبر؟ میں تھی۔ اس لیے کہ صفا حقیقی کے لیے ایک اصل اور

ایک فرع ہے“۔ (13)

فکری کچھوں مولوی غلام رسول عالمپوریؒ وی حضرت سیدنا ابوبکر صدیقؓ دے سلسلہ طریقت ”نقشبندیہ“ نال وابستہ سن لیں لئی اونہاں دی صوفیانہ فکر موجب اخلاص سلوک تے تصوف دامڈھلا انگ اے۔ ثابت ہوند اے کہ حضرت یوسفؑ دا اخلاص آخر کار اونہاں نوں مجاہدیاں تے آزمائشاں وچوں کڈھ کے سکینیت تے عظمت تائیں لے

گیا۔ جد کہ بی بی زلیخا دا اخلاص اوہناں نوں وصل الہی تائیں لے گئی۔ جتھے دونویں منزلاں یعنی حضرت یوسفؑ دال جانا تے اللہ دا قرب اک ہو گئیاں۔ مولوی صاحب دی صوفیانہ فکر موجب صدق صفاتوں بنا کوئی منزل حاصل نہیں۔ صدق صفاتے اخلاص انسان لئی ناممکن نوں ممکن کر دکھاندا اے۔ مولوی صاحب دی صوفیانہ فکر دا تیجا انگ اوہناں دی شہودی فکر اے۔ قصہ یوسف زلیخا دے مڈھ وچ ایس فکر دا منظم اظہار اوہناں انج کیتا:

عشق بھٹا اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی

صدق صفا دی آب ہوائیں پلایا وچ خوشنودی (14)

جدوں سالک دریائے وحدت وچ ڈبدا اے اوس سہے واردات اس قدر ہوندی اے کہ ذات صفات وچ کچھ فرق محسوس نہیں ہوندا۔ اوس سہے محض فضل ربی تے حضور؟ دی مہربانی نال اگلا مقام تے منزل حاصل ہوندی اے بندے نوں ذات و صفات وچ تفریق دا ملکہ یعنی شہودیت دا کمال حاصل ہوندا اے۔ ایسے حقیقت نوں مکھ مڈھ رکھدیاں مولوی غلام رسول عالمپوریؒ نے فرمایا:

حکمے باجھ نہ انگل ہلے راز زبان نہ کھولے

ہر ہر وال اندر پر معنے ویکھ متاں دل ڈولے (15)

ایہہ عین مصطفوی کیفیت اے۔ جیہدے وچ عاجزی تے انکساری دا برملا اظہار ملدا اے۔ شہودی فکر عبد تے معبود دے فرق نوں ہر حال وچ قائم رکھدی اے کسے صورت وی عبد نوں انا الحق دا نعرہ نہیں لان دیندی۔ سگوں انا عبدہ دی کیفیت وچ سالک نوں گاہی رکھدی اے ایس کیفیت وچ اوہدی روحانی ترقی جاری رہندی اے:

عقل خیالوں وہم گمانوں تیریاں صفتاں عالی!

خالق مالک جان جہان دا توں عالم دا والی! (16)

وحدت الشہود راہیں اللہ رب العالمین دی کبریائی تے بندے دی بندگی دا فرق ہی نمایاں نہیں ہوندا سگوں ذات، صفات، اسماء دی تفریق وی واضح ہو جاندی اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوریؒ پنجابی زبان دے مان جوگ شاعر ہوون دے نال نال عالم ربانی وی سن۔ ایس لئی اوہناں دی شاعری دا فکری رنگ اوہناں دی روحانی کیفیت تے باطنی مشاہدے پاروں نکھڑیا اے۔ ایسے پاروں اوہناں دے شعر ٹھوس شہودی نظریے تے صوفیانہ فکر دی غمازاں۔

جہدیاں بنیادی اکائیاں جذبہ، عشق، عبدیت، ہدایت تے ہمہ اوست نیں۔

حوالے

- 1- نوید شہزاد، پروفیسر، ڈاکٹر، شلوک فرید: مٹی مطالعہ، لاہور: بابا فرید گنج شکر ریسرچ چیئر، انسٹی ٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی، 2022ء، ص 213
- 2- عبدالمجید بھٹی (مرتب)، کافیاں شاہ حسینؒ، لاہور: لوک ورثہ کا قومی ادارہ، 1977ء، ص 61
- 3- اختر جعفری، ڈاکٹر، سید، پنجابی ادبی صنفاں، لاہور: پبلشرز اینڈ پویم، 2003ء، ص 96
- 4- محمد عرفان الحق، ڈاکٹر، ابیات باہودا فکری مطالعہ، لاہور: ذکری فاؤنڈیشن ٹرسٹ، 2018ء، تقدیم
- 5- عبدالعزیز باریٹ لاء (مرتب)، ہیر وارث شاہؒ، لاہور: عزیز بکڈپو، 1995ء، ص 463
- 6- نذیر احمد، ڈاکٹر، پروفیسر، کلام بلھے شاہؒ، اسلام آباد: اکادمی ادبیات، 2008ء، ص 40
- 7- شفقت تنویر مرزا (مرتب)، کلیات فریدؒ، اسلام آباد: دوست پبلیکیشنز، 2001ء، ص 35
- 8- محمد کبیر احمد مظہرؒ، سید، پروفیسر، حضرت، ذاتی نوٹس
- 9- نجابت حسین اولیسی، صوفیاء ثلاثہ، میرپور: علی پرنٹرز، 2009ء، ص 67
- 10- غلام رسول عالمپوریؒ، مولوی، احسن القصص، لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2000ء، ص 17
- 11- حمید اللہ ہاشمی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور: تاج بکڈپو، 1992ء، ص 234
- 12- غلام رسول عالمپوریؒ، مولوی۔ احسن القصص، لاہور: شیخ غلام حسین اینڈ سنز ناشران کتب، 2000ء، ص 12
- 13- گل حسن قادری، تعلیم غوثیہ، ص 201
- 14- علی بن عثمان الجوزیؒ، ابوالحسن، حضرت، اردو ترجمہ ابوالحسنات قادری، مولانا، کشف المحجوب، ص 121
- 15- غلام رسول عالمپوریؒ، مولوی، احسن القصص، ص 5
- 16- اوہی 7